

УДК 343.135(477)

Н. О. Турман

СПЕЦИФІКА ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ЗА УЧАСТЮ ПРИСЯЖНИХ

Порядок провадження в суді присяжних здійснюється згідно із загальними правилами Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України) та з особливостями, які встановлені § 2 гл. 30 КПК України.

Відповідно до ч. 4 ст. 124 Конституції України народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Інститут присяжних в Україні перебуває на етапі становлення й із кожним днем набуває все більшого значення для повного, всебічного здійснення судового розгляду та постановлення законного й справедливого судового рішення в тих категоріях проваджень, у яких участь присяжних передбачена відповідно до норм чинного законодавства.

Суд присяжних уособлює інструмент формування правової ідеології, удосконалення та ескалації інституту змагальності, виховання довіри широкого загалу до суду як до органу, що поважає права та свободи людини. Колегіальність як засада судочинства була визначена однією з перших ще на ранніх етапах становлення судових інституцій держави. Тому за умов подальшої гуманізації суспільства відродження суду присяжних є найбільш перспективним.

Згідно з нормами чинного законодавства, а саме Конституції України, правосуддя в Україні здійснюють професійні судді та у визначених законом випадках народні засідателі й присяжні (ч. 1 ст. 127), крім того, судочинство в Україні провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних (ч. 2 ст. 129) [2, с. 98–100].

З моменту закріплення цього положення як в юридичній літературі, так і на практиці постійно точаться дискусії щодо цієї конституційної новели.

Найбільш образно дискусії проявляються у двох площинах. Одна характеризується сприйняттям і підтриманням необхідності існування суду присяжних. Інша є протилежною їй, тут зосередилися критики й противники такої правової інституції [1, с. 25]. На наш погляд, у демократичній правовій державі повинна переважати перша позиція.

Суди присяжних існують у багатьох країнах світу і є досить різними.

Наприклад, американська система суду присяжних передбачає, що присяжні самостійно (без участі професійного судді) вирішують питання, чи мала місце подія злочину й чи винен у цьому підозрюваний. Німецька система також передбачає існування суду присяжних, але в змішаному складі, коли ці питання разом із суддею в нарадчій кімнаті вирішують і присяжні [7, с. 445–500].

Зі створенням судів присяжних у Російській Федерації та в інших країнах СНД, у тому числі й незалежній Україні, починається новий етап інтенсивних наукових досліджень проблем суду присяжних. Значний внесок у розв'язання цієї проблеми здійснили О.Д. Бойков, В.Д. Бринцев, Ю.М. Грошевий, В.Т. Малайренко, М.М. Михеєнко та ін. [4, с. 680–690].

З етимології терміну «присяжні» постає, що ці люди дають присягу стосовно того, що виноситимуть вердикт об'єктивно й справедливо. Це накладає відповідальність на присяжних у кожному судовому процесі вирішувати питання про винність особи відповідно до закону. Присяжні несуть моральну відповідальність за людські долі під час вирішення кримінальних проваджень на одному рівні з професійним суддею.

У судових системах багатьох країн цей суд зайняв своє місце, зрозуміло, з наявністю національних особливостей, але з неодмінно обов'язковим атрибутом: головне питання кримінального провадження вирішували не судді-професіонали, а безпосередньо присяжні. Аксіомою стало, що обвинувачення – це не тавро, а лише наговор, який повинен бути ґрунтовно, всебічно досліджений та неупереджено й об'єктивно обговорений. Від того, як це обговорення буде проходити з дотриманням процедурних правил (а в суді присяжних вони мають відмінності), повною мірою залежало покладення кінця наговору (звинуваченню). Правосуддя – це правий суд, він відбувається в ім'я народу, останній і повинен ставити крапку в разі правового конфлікту громадянина й держави. Держава для людини, а не навпаки – це аксіома. Найвищою цінністю в державі є людина, отже, вона і є найвищим суддею [7, с. 445–500].

Цей суд можливий лише в правовій державі, де є закон, який визначає, що заборонено, і гарантує кожному свободу, поки той не порушить закон. Крім того, важливою умовою діяльності суду присяжних є також довіра до нього з боку суспільства. Для цього суду потрібно, щоб суспільство характеризувалося розвинутим почуттям обов'язку та справедливості.

Досліджуючи питання діяльності суду присяжних в Україні, необхідно зауважити, що цей правовий інструментарій кримінального судочинства повинен працювати в режимі тісної співпраці судді-професіонала (головуючого) і присяжних. Це повинен бути єдиний процесуальний організм, у якому чітко розподілені ролі (функції).

Аналізуючи цей інститут, не зовсім доречно та коректно визначати, хто грає головну роль у суді присяжних: присяжні чи головуючий. Навпаки, суд присяжних і професійний суддя повинні взаємно контролювати один одного, тим самим зменшуючи свавілля й можливі судові помилки, тільки тоді такий інститут буде дієвим на практиці.

Зміцнює неупередженість суду й ризик помилкових висновків той факт, що питання про винність вирішує суд присяжних, а питання про покарання вирішує суддя у вироку, що обмежує можливості зловживання. Покладення вирішення питання про покарання на суддю виправдане, оскільки в питаннях кваліфікації є безліч проблем: співучасть, сильне душевне хвилювання, необхідна оборона та перевищення її меж. Такі проблеми повинен вирішувати професійний суддя, оскільки це потребує спеціальних знань.

Суд присяжних як досить новий інститут, який потребує вдосконалення, крім позитивних моментів, містить і певні недоліки, останні полягають у тому, що в деяких випадках колегія присяжних суб'єктивніша, ніж професійний суддя. Незважаючи на той факт, що суддя є професіоналом у своїй справі, керується «буквою

закону» та в ідеалі має діяти неупереджено, фактор симпатії чи антипатії обов'язково впливає на процес прийняття рішення. Присяжні не є винятком із цього правила. Проте тут ситуація виглядає дещо по-іншому: через кількість присяжних засідателів підвищується можливість неупередженого прийняття рішення, оскільки вірогідність того, що всі присяжні поставляться до підсудного однаково позитивно або негативно, є досить незначною [6, с. 650–700].

Якщо повернутись до норм процесуального права, то ч. 2 ст. 383 КПК України передбачає, що суд присяжних утворюється при місцевому загальному суді першої інстанції.

Відповідно до ч. 3 ст. 31 КПК України кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням обвинуваченого здійснюється в складі двох професійних суддів та трьох присяжних. Крім того, кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один із них заявив клопотання про такий розгляд.

Усі питання, пов'язані із судовим розглядом, судді й присяжні вирішують спільно (ч. 3 ст. 383 КПК України). Єдиний виняток передбачений абз. 3 ч. 3 ст. 331 КПК України, де йдеться про обрання, скасування або заміну запобіжного заходу в суді. Ці питання під час здійснення судового провадження судом присяжних вирішує головуючий.

Після призначення судового розгляду судом присяжних головуючий дає секретарю судового засідання розпорядження про виклик присяжних у кількості семи осіб, які визначаються автоматизованою системою документообігу суду із числа осіб, які внесені до списку присяжних.

Громадяни, які внесені до списку присяжних і можуть бути викликані до суду як присяжні, визначаються згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [8].

Так, згідно з вищенаведеним законом для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідної місцевої ради, що формує й затверджує в кількості, зазначеній у поданні, список громадян, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду, відповідають вимогам ст. 59 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і дали згоду бути присяжними [8].

У разі неприйняття місцевою радою протягом двох місяців із моменту отримання подання рішення про затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням щодо затвердження списку присяжних до відповідної обласної ради.

Список присяжних затверджується один раз на два роки й переглядається в разі необхідності за поданням територіального управління Державної судової адміністрації України.

Строк, на який затверджується список присяжних, не завжди є досконалим, що є ще одним недоліком цього інституту. Перегляд списку присяжних, на думку практиків, необхідно чітко окреслити часовими рамками й здійснювати його не менше ніж один раз у два-три місяці, оскільки з аналізу практики здійснення правосуддя за участю присяжних постає, що досить часто «затягування» судового

розгляду під час здійснення правосуддя за участю присяжних відбувається саме з причин невідповідності кандидатів, затверджених у списку, присяжних вимогам до цих осіб, що закріплені в Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Формуючи список присяжних, необхідно особливо звертати увагу на моральні, психологічні якості та на місце, яке займає кандидат у суспільстві, оскільки він у своєму статусі на момент здійснення провадження прирівнюється до професійного судді й вирішує питання про винність чи невинність обвинуваченого, тим самим вирішуючи долю останнього.

Перед тим як розпочати розгляд кримінального провадження, присяжні за пропозицією головуючого складають присягу. Присяга являє собою урочисту офіційну обіцянку додержуватися певних зобов'язань, коло яких визначено законом. Присяга є клятвою вірності обраній справі. Текст присяги містить оціночні поняття: внутрішнє переконання, совість. Ці категорії запозичені з етики. Законодавець відводить саме внутрішньому переконанню найважливішу роль у процесі оцінки доказів. Історія дослідження цієї категорії достатньо давня: від повної свободи внутрішнього переконання суддів у суді геліастів у Стародавній Греції та присяжних суддів у Стародавньому Римі до вільної оцінки доказів за внутрішнім переконанням суддями в сучасних умовах. Внутрішнім переконанням присяжного є тверда, міцно усталена думка про обставини та особу, щодо якої реалізовується кримінальне провадження. Совість присяжного виступає як усвідомлення й почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки, передусім перед самим собою, суспільством. Вона проявляється через моральні принципи, погляди та переконання. Саме тому законом ставляться високі вимоги до осіб, які можуть бути присяжними в суді [5, с. 678–690].

Текст присяги має зачитати кожен присяжний, після чого підтверджує, що його права, обов'язки та компетенція йому зрозумілі.

Відмова присяжного взяти присягу спричинює його відвід. При цьому основний присяжний, який відмовився від присяги, може бути замінений запасним.

Прокурору, обвинуваченому, потерпілому та іншим учасникам кримінального провадження заборонено протягом усього судового процесу спілкуватися з присяжними інакше, ніж за правилами, передбаченими КПК України.

Незалежність суддів та самостійність суду, підпорядкування їх Конституції України й закону забезпечується тим, що процедура судочинства в суді присяжних сприяє відмежуванню суддів від незаконного впливу заінтересованих осіб. Для пересічних громадян ця умова є важливою гарантією верховенства прав людини й громадянина.

Недопустимість незаконного впливу на присяжного забезпечується й тим, що він і члени його сім'ї знаходяться під особливим захистом держави. Відповідно до ч. 3 ст. 62 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» на присяжного в повному обсязі поширюються гарантії незалежності й недоторканності суддів, установлені законом, на час виконання ними обов'язків зі здійснення правосуддя.

Частина 3 ст. 391 КПК України містить вимогу, що ніхто зі складу суду присяжних не має права утриматися від голосування, крім одного випадку. Мова йде про вирішення питання про міру покарання, а суддя чи присяжний голосували

за виправдання обвинуваченого. У цьому разі голос того, хто утримався, додається до голосів, поданих за найсприятливіше рішення для обвинуваченого. Під час виникнення розбіжностей щодо того, яке рішення для обвинуваченого є більш сприятливим, питання вирішується шляхом голосування.

Кожен зі складу суду присяжних має право викласти письмово окрему думку. Вона не оголошується в судовому засіданні, а приєднується до матеріалів провадження і є відкритою для ознайомлення.

Окрема думка є гарантом реалізації рівності, незалежності, верховенства права та об'єктивної правової позиції суду. У регламенті Європейського суду з прав людини (правило 74 § 2) зазначено: «Будь-який суддя, що брав участь у розгляді справи, має право додати до рішення або свою окрему думку, що збігається чи розходиться з рішенням, або просто констатацію своєї незгоди». Така норма є актуальною й для України, оскільки безпосередньо кореспондується з главою 4 Закону України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», норми якого зобов'язують державу під час розгляду справ застосовувати Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., практику Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини [3, с. 190–195].

Головуючий зобов'язаний надати допомогу присяжним у складенні судового рішення, коли серед більшості складу суду, яка ухвалила рішення, відсутні професійні судді.

Аналізуючи теоретичні та практичні моменти, що стосуються інституту присяжних, необхідно зазначити, що реальною гарантією прийняття законного та справедливого рішення, додержання прав та законних інтересів людини може бути суд присяжних із його недоліками та численними перевагами. Життєвість і притягальність такої моделі судочинства, як суд присяжних, свідчать про те, що їй немає альтернативи, суспільство вже давно усвідомило, що економія на судочинстві призводить до негативних наслідків.

Міркувань може бути багато, але судова практика доводить, що правосуддя стане набагато справедливішим тільки тоді, коли декілька осіб, непов'язаних клановими узами, які вперше зібралися в складі колегії присяжних в суді та мають незалежне життєве судження, яке візьмуть із своєї життєвої практики й застосують під час винесення рішення про винність чи невинність обвинуваченого [5, с. 667–690].

Література

1. Бартовщук О.В. Судовий розгляд у розумні строки: мрії чи реальність / О.В. Бартовщук // Право України. – 2006. – № 7. – С. 46–51.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : [монографія] / О.В. Капліна. – Х. : Право, 2008. – 296 с.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України : [науково-практичний коментар] / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
5. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Особлива частина) / за ред. О.Ю. Хабло, О.С. Степанов, М.П. Климчук та ін. – К. : НАВС, 2012. – 200 с.